वैयक्तिकभिन्नताः (Indiviual Difrences)

एकस्मिन् परिवारे जातानां सदस्यानां शारीरिकमानसिकलक्षणेषु महात् परिवर्त्तनं परिदृश्यते । समरुप जानां शारीरिकमानसिकसामर्थ्येष्वपि भेदः दरीदृश्यते । द्वे व्यक्ती समानौ न भवतः इति । अर्थात् एकः व्यक्तिः अन्यव्यक्तितः स्वरुपेण, वर्णेन, शरीरेण, बुद्ध्या, स्वभावेन, प्रकृत्या, गुणेन, रुच्या, योग्यतयाम् भिन्नो भवति । एतादृशभेदान् वैयक्तिकविभिन्नताः वैयक्तिकभेदाः वा इति कथ्यते । शैक्षणिकपरिस्थितौ प्रति कक्ष्यायां सर्वे छात्राः भिन्ना एव भवन्ति । वैयक्तिकभिन्नतया अवधानं कृत्त्वैव शिक्षकः स्वकीयस्य शिक्षणस्या अयोजनं करोति। व्यक्तिगतभिन्नतायाः ज्ञानम् अध्यापकस्य न भवन्ति चेत् तस्य शिक्षणं सफलं भवितुं नार्हति । अतः एवम्भूतायां शिक्षायां वैयक्तिकभिन्नतायाः ज्ञानमवश्यमपेक्षितम् ।

‘ कस्यचित् सम्पूर्णव्यक्तित्वे कस्यापि मापनयोग्यः अंशः वैयक्तिकविभेदः’ इति स्किनरमहोदयः कथयति।

‘शरीरस्य आकृतेः स्वरुपस्य च शारीरिकार्याणां, बुद्धियुपलब्धीनां, रुचीनाम्, अभिवृत्तीनां, व्यक्तित्वानाञ्च लक्षणेषु च मापनीयानां विभिन्नतानामुपस्थितिस्तु सिद्धा एव वर्तते’ इति टायलरमहोदयः कथयति।

वैयक्तिकभिन्नतायाः प्रकाराः (Types of individual Differences)–

वैयक्तिकभिन्नतायाः प्रकाराः अधोलिखिताः सन्ति –

1. शारीरिकभिन्नतायाः प्रकाराः
2. मानसिकभिन्नता
3. विशिष्टयोग्यतासु भिन्नता
4. संवेगात्मकभिन्नता
5. रुचिभिन्नता
6. अधिगमे भिन्नता
7. उपलब्धौ भिन्नता
8. सामाजिकी भिन्नता
9. विचारेषु भिन्नता
10. अभिवृत्तौ भिन्नता
11. व्यक्तित्वे भिन्नता

वैयक्तिकभिन्नतायाः कारणानि (Causes of Individual Differences)

वैयक्तिकभिन्नतायाः इमानि कारणानि सन्ति । तान्यथा –

1. वंशानुक्रमः

2. वातावरणम्

3. प्रदेशः

4. जात्यादयः

5. आर्थिकासामाजिकस्थितिः

6. लिङ्गम्

7. आयुः

8. बुद्धिः

9. परिपक्वतादयाः च

विशिष्टबालकानामभिज्ञानम् (Identifying Special Students)

प्रत्येकं विद्यालये शिक्षा प्राप्त्यर्थं बहवः आगच्छन्ति । एतेषु बालकेषु केषाञ्चित् बालकानां शारीरिकानि तथा च मानसिकानि वैशिष्ट्यानि भवन्ति । एषु केचन प्रतिभाशालिनः, केचन मन्दबुद्धियुक्ताः, केचन मन्दाधिगन्तारश्चेत्यादयः भवन्ति । एतान् बालकान् विशिष्टबालकाः असाधारणबालकाः वा इति कथ्यन्ते । विशिष्टबालकेषु सामान्यबालकानामपेक्षया केचन असामान्यताः तथा च केचित् वैशिष्ट्यानि भवन्ति । एते बालकाः मानसिक – सामाजिक – शारीरिक – संवेगात्मकरुपेण सामान्यबालकेभ्यः भिन्नाः भवन्ति । अधः क्रमशः प्रस्तूयन्ते ।

प्रतिभाशाली (Giffted)

प्रतिभाशाली बालकाः सामान्यबालकेभ्यः सर्वेषु विषयेषु श्रेष्ठाः भवन्ति ।

- कोलेसनिकमहोदयः कथयति यत् प्रतिभाशालीति पदस्य प्रयोगं बालकानां कृते क्रियते, ये हि स्वीयेभ्यः आयुस्तरीयबालकेभ्यः कस्यामपि योग्यतायां श्रेष्ठाः भवन्ति तथा च अस्माकं समाजस्य कल्याणे विशिष्टं योगदानं दद्युः ।

मन्दबुद्धियुक्तः (Low IQ)

मन्दबुद्धियुक्तः बालकः मूढः भवति । अतः तस्मिन् विचाराणाम् अधिगमस्य च शक्तिः न्यूनं भवति ।

➢क्रो एवं क्रो महोदयौ कथयतः यत् येषां बालकानां बुद्धिलब्धिः 70 इत्यस्मात् न्यूनं भवति, ते मन्दबुद्धिबालकाः भवन्ति ।

मन्दाधिगन्ता (Slow Learner)

मन्दमतियुक्ताः कस्यचित् शारीरिकात्, मानसिकात्, रोगकारणात्, मानसिकपरीक्षनेषु न्यूनमुपलब्धिः सामान्यादल्पा एव भवति । एतेषु बौद्धिकशक्तीनां सर्वविधिविकासो बाधितः भवति। मन्दाधिन्तृणां पितरौ अपि प्रायशः मन्दमती भवतः । तयोः शैक्षिकस्तरमपि न्यूनतरमेव भवतः । एतेषामर्थिकस्तरः अपि प्रभावयुतः भवति । सामाजीकरणदृष्ट्यापि एते बालकाः सामाजिकपरिपक्वतां न धारयन्ति । एते सदैव परमुखापेक्षिणो भवन्ति । मन्दाधिगन्तृबालकाः अधिगमेऽपि मन्दतां प्रदर्शयन्ति । तेषां मानसिकशक्तयः पूर्णरुपेण विकासं न प्राप्नुवन्ति ।

मानसिकविक्षिप्ताः (Mental Retardation)

बुद्धिविकासाऽभावः मस्तिष्कस्य असम्पूर्णविकासः वा भवति चेत् तादृशः बालकः व्यक्तिः वा मानसिकविकलाङ्गः इति कथ्यते । एतेषां बुद्धिलब्धिः 50 तः न्यूनं भवति । एते मानसिकविक्षिप्ताः इत्यपि उच्यन्ते । एते स्वयं एतेषां बुद्धिलब्धिः 25 तः 50 पर्यन्तं भवति ।

शारीरिकाक्षमाः (Physicaly Handicaped)

शरीरदृष्ट्या ये अक्षमाः भवन्ति । ते शारीरिकाक्षमाः इत्युच्यन्ते । यथा - तेषाम् अस्थीषु, अस्थिसंधीषु (Bone Joints), मांसपेशिषु च दोषवशात् चलने क्लेशाः भवन्ति । ते शारीरिकाक्षमाः भनन्ति । खञ्जः अपि शारीरिकाक्षमान्तर्गते आगच्छति ।

दृष्टिबाधितः (Visual Handicaped)

दृष्टिबाधिताः अन्धत्वं न्यूनदृष्टियुक्तञ्चेति भेदेन द्विविधम् । तत्र -

1. **अन्धत्वम्** (Blindness) - सम्पूर्णदृष्टेः अभावः अन्धत्वम् । यदि कस्यचित् जनस्य दृष्टिसामर्थ्यम् उपनेत्रेण 6 /60 अथवा 20 / 200 अस्ति । कस्यचित् दृष्टिक्षेत्रं 20 अथवा ततः न्यूनं भवति, तर्हिः सः अन्धः इति स्वीक्रियते ।

2. **न्यूनदृष्टियुक्तम्** (Person with low Vision) -

उपनेत्रेण सहितश्चेदपि दृष्टिदोषः वर्त्तते । परन्तु सहायकोपकरणैः स्वस्य कार्याणि साधयितुं शक्नोति चेत् । तादृशः न्यूनदृष्टियुक्तः इति कथ्यते । 'WHO' इति संस्था तु 6 /18 दृष्टिदोषयुक्तः, दृष्टिक्षेत्रं 10 ततोऽपि न्यूनं चेत् न्यूनदृष्टियुक्तः इति कथ्यते ।

3. **श्रवणबाधितः** (Hearing Impairment)

सामान्यवार्त्तालापसन्दर्भे 60 अथवा ततोऽप्यधिकपौनः पुन्यध्वनेः श्रवणाऽभावश्चेत् श्रवणदोषः अस्तीति वक्तुं शक्यते ।

******